

CUPRINS

Prefață.....	7
Prefață la ediția a doua.....	9
Introducere: <i>Locul grecilor în istoria educației umane</i>	11
Cartea întâi - GRECIA ARHAICĂ	27
Aristocrație și <i>arete</i>	29
Cultura și educația aristocrației homerice.....	43
Homer ca educator.....	67
Hesiod și mediul rural.....	87
Educația statală în Sparta.....	107
<i>Polis</i> -ul ca formă culturală și tipurile sale.....	107
Idealul spartan al secolului al IV-lea și tradiția.....	109
Apelul lui Tyrtaios la <i>areté</i>	117
Statul constituțional și idealul său civic.....	131
Automodelarea individului în poezia ioniană și eoliană.....	149
Solon și începuturile culturii politice ateniene.....	173
Gândirea filosofică și descoperirea <i>kosmos</i> -ului.....	189
Conflict și transfigurare a aristocrației.....	225
Transmiterea cărții lui Teognis.....	227
Codificarea tradiției educative aristocratice.....	233
Credința aristocratică a lui Pindar.....	244
Politica culturală a tiranilor.....	263

Cartea a doua - APOGEUL ȘI CRIZA SPIRITULUI ATIC	273
Drama lui Eschil	275
Omul tragic al lui Sofocle.....	305
Sofiștii.....	323
Sofiștii ca fenomen în istoria culturii	323
Originile pedagogiei și ale idealului cultural	335
Criza statală și educația	358
Euripide și epoca sa	371
Comedia lui Aristofan.....	397
Tucidide ca gânditor politic.....	421

Introducere:

LOCUL GRECILOR ÎN ISTORIA EDUCAȚIEI UMANE

Toate popoarele care ating o anumită treaptă a evoluției au din natură un instinct al educației. Educația este principiul de care societatea umană se slujește pentru a-și conserva și a-și propaga specificitatea ei trupească și spirituală. În procesul de transformare a lucrurilor indivizii dispar, în timp ce caracterul specific, tipul, rămâne identic cu sine însuși. Animalul și omul, ca făptură fizică, își afirmă specificitatea prin reproducerea naturală spontană. Dar forma sa de existență socială și spirituală omul și-o poate perpetua și conserva numai prin acele forțe ale naturii sale care au creat-o, prin voința conștientă și rațiune. Prin acestea, evoluția sa dobândește un anumit teren de acțiune de care celelalte specii vii sunt lipsite, dacă facem aici abstracție de ipoteza mutațiilor preistorice ale speciilor și ne limităm numai la lumea empirică prezentă. O cultivare conștientă reușește să modifice chiar natura corporală a omului cu proprietățile ei, dându-i un grad mai înalt de performanță. Dar posibilități infinite superioare de desfășurare poartă în sine spiritul omului. Devenind progresiv conștient de viața sa interioară, el construiește pe cunoașterea universului interior și exterior forma optimă de existență umană. Natura omului ca ființă corporal-spirituală creează pentru conservarea și transmiterea specificității sale condiții speciale și pretinde o disciplină specială corporală și spirituală, a cărei esență o definim prin cuvântul educație. În educație, așa cum o exercită omul, acționează aceeași voință de a trăi din natură, formativă și reproductivă, care tinde să perpetueze și să conserve spontan fiecare specie vie în forma ei, dar ea este amplificată pe această treaptă la cea mai înaltă intensitate prin cunoașterea și voința umană orientate către un scop conștient.

De aici rezultă anumite consecințe generale. Educația este în primul rând, prin natura sa, nu o chestiune individuală, ci o problemă socială. Caracterul societății se imprimă în fiecare membru al ei, la om – ζῶον πολιτικόν – ea este într-o măsură mai mare decât la orice animal sursa tuturor acțiunilor și a întregului comportament. Nicăieri influența decisivă a societății asupra membrilor ei nu se afirmă mai clar decât în strădania de a forma, prin educație, în mod conștient, noii indivizi care cresc neîncetat din ea, conform intențiilor și după imaginea sa. Fiecare societate este structurată pornind de la legile și normele, scrise sau nescrise, pe care le recunoaște, care îi leagă pe membrii săi și pe sine însăși. De aceea orice educație este expresia directă a conștiinței vii a normelor unei societăți umane, fie că e vorba despre familie, fie despre profesie sau clasă socială, fie de o societate mai cuprinzătoare, ca rasa sau statul.

Educația participă la procesul de creștere, la procesul vital al societății cu toate schimbările lui, atât în destinul ei exterior, cât și în structurarea ei interioară și evoluția ei spirituală. Evoluția modifică și conștiința generală a valorilor care guvernează viața umană, prin urmare istoria educației este condiționată în mod esențial de mutațiile produse în concepțiile despre valoare ale unei societăți. Stabilitatea normelor valabile înseamnă și soliditatea principiilor educative ale unui popor, distrugerea și abolirea normelor produce incertitudinea și oscilația educației, până la imposibilitatea ei totală. Acest stadiu se instalează de îndată ce tradiția a fost distrusă brutal sau a suferit un colaps interior. Pe de altă parte, stabilitatea nu reprezintă încă un semn sigur de sănătate; ea domnește și în starea de anchilozare senilă, în epocile târzii ale culturilor, de exemplu în China confucianistă prerevoluționară, în Antichitatea târzie, în iudaismul târziu, în anumite perioade ale Bisericii, ale artei și ale școlilor științifice. Însăpăimântătoare este impresia unei încremeniri aproape în afara timpului în istoria Egiptului antic, veche de milenii. Dar și în societatea romană statornicia și conservatorismul politic și în raporturile sociale treceau drept valoare supremă, în vreme ce tuturor celorlalte idealuri și dorințe de schimbare nu li se acorda decât o justificare limitată.

Un loc aparte revine Antichității grecești. Priviți din perspectiva prezentului, grecii înseamnă un „progres” principial față de marile popoare istorice orientale, o nouă „treaptă” în tot ce reprezintă viața omului în societate. La greci, totul se întemeiază pe principii cu totul noi. Oricât de mult

am prețui ceea ce au însemnat din punct de vedere religios, artistic și politic popoarele arhaice, totuși ceea ce putem numi *cultură* în sensul conștientizat de noi nu începe decât de la greci.

Cercetarea modernă a lărgit imens în ultimul secol orizontul nostru istoric; universul (*oikumene*) locuit de grecii și romanii „clasici”, care de două mii de ani coincidea cu granițele întregii lumi, a fost lărgit din plin de noi în toate părțile, și lumi spirituale neexplorate până atunci s-au deschis privirii noastre. Dar aceasta ne-a făcut doar să recunoaștem astăzi cu atât mai clar că, prin această lărgire a orizontului, nu s-a schimbat nimic în ce privește faptul că istoria noastră – în sensul unei apartenențe mai profunde – „începe” și astăzi tot cu apariția grecilor, în măsura în care ea iese din granițele strâmte ale propriului nostru popor și ne face să ne recunoaștem ca un membru al cercului mai larg de neamuri. De aceea am numit cândva acest cerc elinocentric¹. Începutul nu înseamnă aici doar un moment istoric, ci ἀρχή, origine spirituală, la care ne întoarcem pe fiecare nouă treaptă, pentru a ne orienta în funcție de ea. Acesta este motivul repetatelor noastre reîntâlniri spirituale cu Antichitatea greacă în cursul istoriei. Dar trebuie să remarcăm încă de pe acum că sensul acestei întoarceri și al acestei reînnoiri spontane nu constă în a acorda unei dimensiuni spirituale eterne care pătrunde până în epoca noastră o autoritate independentă de destinul nostru – și prin urmare încremenită și imuabilă – asupra noastră. Motivul întoarcerii noastre este întotdeauna propria noastră necesitate vitală, oricât de diferită ar fi treapta evoluției de la care pornim. Desigur atât pentru noi cât și pentru fiecare popor al acestui cerc elinocentric există și deosebiri primordiale în raport cu Grecia și Roma, deosebiri de sânge, de simțire, de formație sau structură intelectuală ori diferențe ale respectivelor situații istorice. Dar între acest fel de deosebire și aceea pe care o simțim în raport cu popoarele total străine nouă, rasial și spiritual, ale Orientului există o imensă diferență și este, fără îndoială, o perspectivă cu totul deplasată și străină istoriei aceea pe care încearcă anumiți autori noi să o impună atunci când despart lumea Antichității greco-romane de națiunile occidentale printr-un zid înalt ca cel ce ne separă de China, India sau de Egipt.

¹ Cf. studiul meu introductiv în antologia *Altertum und Gegenwart* (= Antichitate și prezent), ed. a doua (Leipzig 1920), p. 11.

Totuși nu este vorba numai despre sentimentul unei apropiate înrudiri rasiale, oricât de important ar fi tocmai acest factor pentru înțelegerea intimă a unui alt popor. Când spunem că istoria noastră începe de fapt abia cu Elada, trebuie să fim conștienți de sensul special în care utilizăm – în acest caz – noțiunea de „istorie”. Definim ca istorie și explorarea unor lumi străine, minunate și enigmatice, așa cum a făcut-o deja Herodot. Cu o privire ascuțită pentru morfologia vieții omenești în toate formele ei ne apropiem astăzi și de popoarele cele mai îndepărtate și încercăm să pătrundem în spiritul lor particular. Dar de istoria în acest sens – să spunem, antropologic – se deosebete cercetare a istoriei care are drept premisă o legătură spirituală fatală eficientă și încă vie, aparținând fie propriului popor, fie unui cerc de popoare strâns înrudite. Numai în acest fel de istorie există o înțelegere dinăuntru, priceperea de a atinge o identitate creatoare reală cu celălalt. Numai în ea există o comunitate de forme și idealuri în evoluția socială și spirituală, indiferent de multiplele întreruperi și variații care apar pe terenul diferitelor rase și neamuri ale acestei familii de popoare, se încrucișează, se îmbulzesc, mor și renasc. Într-un atare raport se află cu Antichitatea greco-romană atât lumea occidentală în totalitatea ei, cât și fiecare dintre marile ei popoare civilizate luate individual și în felul lor specific. Dacă înțelegem istoria în acest sens mai profund al unei înrudiri radicale, ea nu poate avea drept scenă întreaga planetă, și nici o dilatare a orizontului nostru geografic nu poate determina vreodată o lărgire a granițelor istoriei „noastre” dincolo de cele trasate în trecut de destinul nostru istoric milenar. Dacă vreodată în viitor va exista o unitate a întregii umanități într-un sens similar, aceasta scapă momentan previziunii noastre și nu are nici o importanță pentru problema pe care o tratăm.

Atitudinea revoluționară a grecilor care marchează o dată în istoria educației umane nu poate fi formulată în puține cuvinte. Sarcina acestei cărți în întregime este să prezinte formarea omului grec, *paideia*, în tot ceea ce are ea specific și în desfășurarea ei istorică. Ea nu este o sumă de idei abstracte, ci chiar istoria greacă în realitatea concretă a destinului trăit. Dar această istorie ar fi dispărut de mult, dacă omul grec nu ar fi creat din ea o formă perenă. El a creat-o ca expresie a unei voințe supreme cu care a ținut piept destinului. Pe cea mai arhaică treaptă a evoluției sale, el nu avea încă nici o noțiune în privința acestei voințe. Dar cu cât mai conștient pășea pe drumul său, cu atât

mai clar i se întipărea în conștiință scopul mereu prezent sub care își plasase viața și pe sine însuși: formarea unui om superior. Ideea educației i se părea reprezentativă pentru scopul întregii strădării omenești. În ultimă instanță ea reprezenta pentru el justificarea existenței atât a societății umane, cât și a individului. În acest fel s-au înțeles chiar grecii înșiși, ajunși la apogeul evoluției lor. Și nu avem nici un motiv pertinent să presupunem că i-am putea înțelege mai bine, pornind de la vreun punct de vedere superior de ordin psihologic, istoric sau social. Chiar și magnificele monumente ale epocii lor arhaice pot fi înțelese cu adevărat numai privite în această lumină. Căci ele s-au născut din același spirit. Și în forma *paideii*, a „culturii”, grecii au transmis mai departe ansamblul creației lor spirituale, ca pe o moștenire, celorlalte popoare ale Antichității. Bazându-se pe ideea de cultură greacă, Augustus a legat de ea menirea Imperiului Roman universal. Fără conceptul grecesc de cultură nu ar exista „Antichitatea greco-romană” ca unitate istorică și nici „universul cultural” occidental.

De obicei utilizăm noțiunea de cultură, în limbajul cotidian și în sens larg, nu spre a desemna un ideal propriu numai umanității postelene, ci într-un sens foarte vulgarizat, extins - la modul general - asupra tuturor popoarelor de pe glob inclusiv asupra celor primitive; adică înțelegem prin cultură nimic altceva decât totalitatea expresiilor și a formelor de viață caracteristice pentru un popor¹. Cuvântul cultură este degradat prin aceasta la o noțiune antropologică pur descriptivă, el nu mai reprezintă un concept valoric suprem, un ideal conștient. În acest sens vag și palid al unei simple analogii ne este permis atunci să vorbim despre o cultură chineză, indiană, babiloniană, iudaică sau egipteană, deși nici unul dintre aceste popoare nu cunoaște un cuvânt corespunzător sau un concept conștient pentru aceasta. Desigur, fiecare popor cu o organizare superioară nu duce lipsă de un sistem educativ; dar legea și profeții lui Israel, sistemul confucianist al chinezilor, dharma indienilor sunt, prin natura și întreaga lor structură spirituală, ceva fundamental diferit de idealul grec de formare a omului. La urma urmei, obiceiul de a vorbi despre o mulțime de culturi preelene a apărut din

¹ Pentru cele ce urmează cf. scrierea mea: *Platos Stellung im Aufbau der griechischen Bildung* (Berlin 1928), mai ales prima parte, fundamentală: *Kulturidee und Griechentum* (= Ideea de cultură și Antichitatea greacă), p. 7 sq. (= *Die Antike*, vol. 4, p. 1).

tendința pozitivistă de a echivala totul: ea aplică o denumire de origine europeană oricărui lucru străin, fără să observe că falsificarea istoriei începe de fapt chiar prin ordonarea unui univers străin conform sistemului nostru conceptual neadecvat naturii lui. Aceasta este originea aceluia cerc vicios la care se reduce aproape inevitabil orice înțelegere istorică. Să extirpăm cu totul această rădăcină este imposibil, deoarece pentru aceasta ar trebui mai întâi să ne lepădăm de propria noastră fire. Dar ar trebui să putem face lumină în problemele fundamentale ale istoriei, operând o distincție radicală între lumea preelenică și cea care începe odată cu grecii și în care apare pentru prima oară un ideal cultural ca principiu formativ conștient.

Dar s-ar putea să nu prea fie un câștig demonstrația că grecii sunt creatorii ideii de cultură, această paternitate ar putea să apară mai curând ca stânjenitoare într-o epocă blazată de cultură. Dar ceea ce numim astăzi cultură este numai un produs desecat, metamorfoza finală a idealului originar al Greciei: în termeni grecești, aceasta nu mai este atât *paideia*, cât o „aparatură a vieții”, exterioară, care devine incalculabilă și anarhică, *κατασκευῆ τοῦ βίου*, și care, nefiind în stare să valorifice prin sine însăși forma originară, are mult mai multă nevoie să se explice pe sine prin adevărata ei formă originară, pentru a ne putea convinge din nou de sensul ei real. Această raportare la arhetip presupune chiar o atitudine a spiritului înrudită cu cea a grecilor, similară cu cea care re apare în filosofia naturii a lui Goethe, cred eu, fără o tradiție istorică directă. Tocmai în momentele istorice în care, în epocile târzii anchilozate, omul viu se trezește din nou sub crustă, în care excrescența unui mecanism cultural tocit devine dușmanul laturii eroice din om, trebuie să se trezească, odată cu dorința întoarcerii la izvoarele istorice ale propriului popor, instinctul unei necesități istorice mai profunde, de a coborî până la straturile adânci ale existenței istorice, acolo unde spiritul înrudit al poporului grec și-a structurat forma din viață arzătoare, formă care îi păstrează până astăzi fervoarea, eternizând clipa de geniu. Antichitatea greacă nu este pentru noi doar oglinda istorico-culturală a lumii moderne sau simbolul conștiinței ei raționale de sine. Misterul și miracolul originii înconjoară prima creație cu un farmec pururi nou și, cu cât este mai mare primejdia ca până și comoara cea mai de preț să se degradeze prin uzura cotidiană, cu atât mai puternic spiritul conștient de valorile profunde ale acestor forțe este atras înapoi către formele în care ele au apărut din obscuritatea sufletului uman în zorii puri ai istoriei popoarelor și ai geniului creator.

Spuneam că importanța grecilor ca educatori în istoria mondială provine din noua lor concepție, conștiință, despre locul individului în societate. Dacă îi privim pe greci pe fundalul istoric al Orientului antic, deosebirea este atât de uriașă încât grecii par să formeze, contopindu-se, o unitate cu lumea europeană modernă, unitate pe care o interpretăm cu ușurință în sensul libertății individualismului modern. Și într-adevăr nu există opoziție mai tranșantă decât aceea dintre conștiința de sine individuală a omului de azi și stilul de viață al Orientului preelencic, așa cum ne întâmpină în maiestatea întunecată a piramidelor sau a monumentelor funerare regale răsăritene. În fața exaltării nemaipomenite a unui om-zeu singular, mult peste dimensiunile naturale – expresie a unei simțiri metafizice străine nouă –, dar și în fața sufocării mării mase – fără de care nu poate fi gândită exagerarea omului-despot și semnificația sa religioasă –, începutul istoriei grecești ne apare ca inaugurarea unei noi aprecieri a valorii omului, concepție pe care o asimilăm pur și simplu cu ideea – răspândită de creștinism – a infinitei valori a fiecărui suflet individual și cu autonomia spirituală a individului, pretenție ridicată încă din Renaștere. Și cum altfel s-ar putea justifica pretenția individului la semnificația înaltă pe care i-o acordă epoca modernă, dacă nu prin sentimentul grec de demnitate umană?

Din punct de vedere istoric nu poate fi pus la îndoială faptul că, ajunși la apogeul evoluției lor filosofice, grecii puneau deja problema individualității umane, așa încât istoria personalității europene trebuie să pornească neîndoios de la ei. La aceasta s-au adăugat influențele romane și creștine, iar din amestecul lor a apărut fenomenul Eului individualizat. Dar pornind de la acest punct de vedere modern, nu putem realiza cu o claritate principială rolul spiritului grec în istoria formării culturale a omului. Pentru a o face, cel mai bine este să pornim de la forma specifică rasială a spiritului grec. Vioiciunea spontană, ușoara versatilitate și libertatea interioară a omului grec – care par a fi premisele dezvoltării rapide ale acestei națiuni într-un univers de forme contradictorii de o bogăție și varietate inepuizabilă, și pe care le admirăm de fiecare dată când venim în contact cu autorii greci chiar ai epocilor arhaice – nu își au nicidecum originea în subiectivitatea modernă conștientă, ci ele sunt chiar natura omului grec. Și acolo unde acest Eu devine conștient, lucrul se petrece pe căi ocolite spirituale, prin descoperirea unor norme și legi obiective a căror cunoaștere a procurat pentru prima oară

omului o nouă siguranță a gândirii și a acțiunilor sale. Spiritul oriental nu putea înțelege aerul degajat și libertatea corpului omenesc în reprezentările artiștilor greci, căci acestea nu proveneau dintr-o copiere exterioară a câtorva poziții individuale ale obiectului surprinse întâmplător, ci dintr-o înțelegere clară a legilor universale ale structurii corporale, ale proporțiilor și mișcării; la fel, ușurința manifestă și libertatea spiritului grec se explică prin faptul că grecii – spre deosebire de popoarele epocilor anterioare lor – au avut conștiința clară a legității existente în lucruri. Grecii au un simț înnăscut pentru ceea ce corespunde „naturii”. Conceptul de natură, pe care ei l-au formulat mai întâi, își are fără îndoială originea în structura lor spirituală particulară. Cu mult înainte ca spiritul lor să fi produs această idee, ochiul lor privea deja lumea cu acea privire căreia nici o parte a universului nu i se înfățișa separată, în izolarea sa, ci întotdeauna aparținând structurii vii a unui ansamblu care îi determina locul și sensul. Numim acest mod de a privi lucrurile organic, deoarece consideră individualul ca parte a unui întreg. Instinctul care determina spiritul grec să formuleze conștient legile realității și care se manifestă în toate domeniile vieții lor spirituale: gândire, vorbire, acțiune și toate speciile de artă, este strâns legat de această observare a structurii naturale, împlinite, originare, organice a firii.

Modul de exprimare artistică și modul de a privi al grecilor pare în primul rând o înclinație estetică, el constă fără îndoială chiar în actul privirii ochiului și nu în proiecția conștientă a vreunei idei în planul formulării artistice. Această intruziune, idealizarea artei, apare abia relativ târziu, în perioada clasică a grecilor. Desigur, acest accent pus pe actul natural și pe inconștienta privirii nu ne lămurește încă de ce întâlnim aparent aceeași situație și în literatură, a cărei creație nu se bazează pe maniera de a privi a ochiului, ci pe conlucrarea sensurilor lingvistice cu procesele psihice interioare. Și în formulările artei cuvântului întâlnim la greci aceleași principii ca în artele plastice și arhitecturale. Vorbim despre caracterul plastic sau arhitectonic al unei construcții poetice sau al unei opere în proză. Ceea ce definim aici drept plastic sau arhitectonic nu sunt valori structurale care imită sculptura sau arhitectura, ci norme analoge ale discursului uman și ale structurii lui, pe care le exprimăm intuitiv prin aceste expresii numai pentru că putem percepe mai clar și mai rapid elementele plastice ale unei opere sculpturale sau arhitectonice. Formele literare grecești, cu marea lor varietate